

Реформа 1863 г в удельной деревне Мордовии // Труды НИИЯЛИЭ при Совете Министров МАССР.- Вып. 24.- Саранск, 1963; Клеянкин А.В. Хозяйство помещичьих и удельных крестьян Симбирской губернии в первой половине XIX века.- Саранск, 1974; 4. Горланов Л.Р. Удельные крестьяне России 1797 — 1865 г.// Дис... канд. ист... наук. — Владимир, 1988; 5. Дунаева Н.В. Правовое положение удельных крестьян России в первой половине XIX в. //Дис... канд. юрид. наук. — 2001. — 211 с.; Ї ж. Рекрутская повинность удельных крестьян // Актуальные вопросы истории и этнологии.- Саранск, 2001.- С.32 — 39; Серкина С. С. Община и обычное право удельных крестьян Симбирской губернии в конце XVIII - первой половине XIX века.// Автореф... дисс... канд. истор. наук. — Саранск, 2002; 6. ЦДІАК України. — Ф. 899. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 43-44; 7. Там само. — Ф. 504. — Оп. 1 — Спр. 6. — Арк.1; 8. Там само. — Ф. 899. — Оп. 1. — Спр.2. — Арк. 12,18. 9. Там само. — Спр. 125. — Арк. 62-63, 74-75.; 10. Там само. — Спр. 126. — Арк. 5.; 11. Там само. — Спр. 125. — Арк. 115-116. 12. Там само. — Спр. 142. — Арк. 216.; 13. Там само. — Ф. 505. — Оп.1. — Спр. 569. — Арк. 1. 14. Там само. — Ф.493. — Оп. 1. — Спр. 48. — Арк. 23-24 зв.; 15. Там само. — Ф. 49. — Оп. 1. — Спр. 1749. — Арк. 21.; 16. Там само — Арк. 33-34.; 17. Назви й нумерація подані за описами.; 18. Там само. — Ф. 503. — Оп.1. — Спр. 2.; 19. Там само. — Спр. 59. ; 20. Там само. — Ф. 504. — Оп.1. — Спр. 27а.; 21. Там само. — Ф. 505. — Оп. 1. — Спр. 290а.; 22. Там само. — Спр. 584. 23. Там само. — Ф. 502. — Оп.1. — Спр. 691 б „Каталог планів Устьянського маєтку, 1914 р.”; Ф. 503. — Оп.1. — Спр. 898а; „Каталог планів 10 Тульчинського і 15 Журавлівського маєтків 1915 р.”; Спр. 908 „Опис планів землі маєтку” 24. Там само. Ф. 503. — Оп.1. — Спр. 909 „План землі с. Гути”; Спр. 834а „План і геодезичний опис с. Журавлівки” 1910 р; 25. Там само — Ф. 503. — Оп.1. — Спр. 37 „Про укладання планів селянських угідь Тульчинського маєтку. 1861-1866.”; Спр. 843 б „Абрисна книга землеміра Карпенка М.” 1911р.; Спр. 911 „Геодезичний опис с. Горлівки”; 26. Там само. — Спр.9 „Про проведення 9-го народного перепису та укладання ревізійних списків у Тульчинському і Вільховатському маєтках” 1855 р.; Спр. 27 „Про здійснення 10-го народного перепису...”; 27. Там само. — Ф. 503. — Оп.1. — Спр. 14 „Про втікачів селян, які повернулися і про подачу на них додаткових ревізійних списків і про укладання громадських ухвал на вислання їх до Сибіру” 28. Там само. — Ф. 504. — Оп. 1. — Спр. 119; 29. Там само. — Ф. 502. — Оп. 1. — Спр. 66 „Про заяву селян с. Устя Федора Мазурика з товаришами щодо оренди з 1881 р. ділянки землі при с. Киріївці” 30. Там само. — Спр. 252 „Про здачу в орендне утримання колишніх чиншових садиб в с. Овсїївці” 1895 р.; 31. Там само. — Спр. 63 „Про здачу в оренду з 18 січня 1880 р. селянам Мазурику і Кончаловському права збирати очерет”; 32. Там само. — Ф. 899. — Оп.1. — Спр. 39 „Про здачу в оренду товариству селян с. Вапнярки смуги удільної землі під дорогу” 1914-1915 рр.; 33. Там само. — Ф. 503. — Оп.1. — Спр. 43 „Журнал для запису купчих кріпостей”, Ф. 504. — Оп.1. — Спр. 45 „Про засвідчення купчих кріпостей за 1877 р.”; Там само. — Спр. 237 „Про продаж земель за 1888-1890 рр”; 34. Там само. — Ф. 505. — Оп.1. — Спр. 53; 35. Там само. — Ф. 504. — Оп.1. — Спр. 53 „Про лісопорушення, які закінчилися миролюбними угодами” 1879; Спр. 883 а „Виписки з книги стягнень з селян за самовільну порубку лісу і випас худоби за 1916 р.”; Ф. 899. — Оп. 1. — Спр. 43, 105 „Матеріали про стягнення штрафів”; 36. Бовуа Д. Битва за землю в Україні. Поляки в соціоетнічних конфліктах. — К., 1998. — С.180 37. ЦДІАК України. — Ф.493. — Оп.51. — Спр. 48; 38. Там само. — Арк. 23-24 зв.; 39. Там само. — Ф. 503. — Оп.1. — Спр. 245. „За претензією старовірів с. Шури-Копіївської про чиншове право на землі, якими вони користуються” 1913 р. ; Спр. 907 „Відомості про чиншовий збір з садибних земель маєтку”; 40. Там само. — Ф. 502. — Оп.1. — Спр. 252 „Про здачу в орендне утримання колишніх чиншових садиб в с. Овсїївці” 1895 р.; Там само — Спр. 60 „Про чиншові садиби, зайняті колишніми однодвірцями”; 41. Там само. — Ф. 504. — Оп.1. — Спр.6. ; 42. Там само. — Ф. 505. — Оп.1. — Спр. 569.

С.І. Дровозюк

КУЛЬТУРНО-ДУХОВНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ У 20-30-Х РР. ХХ СТ.: ОГЛЯД ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Пожвавлення історичної думки та активізація конкретно-історичних досліджень в Україні стимулюють історіографічні пошуки, актуалізують проблему історіографічних джерел. Ця проблема є ключовою в історичній науці, оскільки від її розв'язання залежить одержання об'єктивних знань про історіографічний процес. Історіографічні джерела відбивають специфічні історіографічні факти, тобто ті, що містять відомості з історії історичної науки. Отже, вони становлять окрему групу джерел, які дають можливість дослідити суспільні умови розвитку історичної науки та процес збагачення історичних знань в усіх його аспектах¹.

Запропонований огляд безпосередньо пов'язаний з історіографічним дослідженням культурно-духовних перетворень, що відбувалися в українському селі. Науково-теоретичне і практичне значення цього джерелознавчого пошуку полягає у тому, що він забезпечує

реалізацію дослідницького задуму, який має на меті з'ясування динаміки, змісту і структури знань про культурно-духовні процеси в українському селі 20-х – 30-х рр. ХХ ст.

У працях теоретико-методологічного характеру розглядаються питання систематизації та класифікації історіографічних джерел, їх змісту і репрезентативності (А.І.Зевелєв², М.П.Ковальський³). В сучасних навчальних виданнях з української історіографії дається визначення історіографічного джерела, аналізується структура джерельної бази (І.І.Колесник⁴, Я.С.Калакура⁵). В історіографічних монографіях виділяються і характеризуються групи джерел, що дозволяють простежити зародження і збагачення знань з тих чи інших проблем історії України (О.О.Рафальський⁶). Аналіз історіографічних джерел здійснюється насамперед в дисертаційних дослідженнях, присвячених окремим питанням історії історичної науки в Україні. Що ж стосується джерельної бази історіографічного осмислення культурно-духовних процесів в українському селі, то вона в науковій літературі ще не описана. Така ситуація дещо ускладнює класифікацію та критику історіографічних джерел.

Мета цього огляду – визначити і охарактеризувати джерела, які мають найбільший інформаційний ресурс, необхідний для дослідження процесу приростання знань про культурно-духовне життя українського села у 20-30-х рр. ХХ ст.

При визначенні джерельної бази автор керувався інформаційним підходом, суть якого полягає в тому, що до історіографічних джерел відносять все, що несе інформацію про історіографічний процес. Оскільки йдеться про одну з найскладніших історичних проблем, де продуктивність дослідження досягається завдяки міждисциплінарним підходам, до джерельного комплексу необхідно включити не лише суто історичні праці, а й літературу з етнографії, релігієзнавства, соціальної психології та інших галузей гуманітарного знання. Саме такий підхід дасть можливість одержати якомога повнішу інформацію про те, як автори сприймали та інтерпретували багатогранне культурно-духовне життя українського селянства.

Формуючи джерельну базу, автор виходив з того, що в сучасній історіографії виділяється два типи досліджень: соціальна історія науки (механізмів взаємодії науки та суспільства, науки і влади) та інтелектуальна історія науки (історії ідей, теорій, концепцій). Іншими словами, йдеться про зовнішні та внутрішні чинники науки⁷. Зрозуміло, що в реальному житті ці дві сторони становлять цілісний історіографічний процес, який може бути реконструйований на основі широкого кола репрезентативних джерел. Отже, необхідно використати як ті джерела, що відображають зміст історичних знань, так і ті, які відбивають суспільно-політичні умови функціонування історичної науки. Це міркування має особливо важливе значення для періодів, що позначені максимальним тиском влади на історичну науку. Тому класифікацію історіографічних джерел, що стосуються радянської доби, виявлення їх інформаційних можливостей доцільно здійснювати у руслі проблеми "історична наука і тоталітарний режим". Це дасть можливість глибше зрозуміти мотиви творчості істориків, еволюцію їх поглядів на взаємовідносини селянства і влади.

Важливе місце у джерельному комплексі займають узагальнюючі праці – здебільшого колективні праці синтетичного характеру, присвячені історії України в цілому, історії селянства чи окремих найважливіших сфер суспільного життя⁸. Ці праці становлять стрижень історіографічного процесу, відбивають його основні етапи та характерні риси. Значення даних праць як історіографічного джерела полягає насамперед у тому, що вони підсумовують дослідження історії українського народу, фіксують методологічні пріоритети істориків на певному етапі розвитку історичної думки, показують масштабність історичного синтезу. Зміст цих праць особливо наочно демонструє міру залежності творчих еліт від ідеологічних настанов політичних режимів. Узагальнюючі праці дають можливість встановити, яке місце відводилося культурно-духовним компонентам в загальній конструкції історичного процесу, як історики розуміли зміст та характер культурно-духовних трансформацій. Наприклад узагальнюючі праці останнього десятиріччя відбивають істотні

.....

зміни у темпах приростання знань про духовно-культурну сферу, співвідношенні макро- і мікропідходів, дають можливість через виявлення ментально-свідомісних компонентів в історичних побудовах з'ясувати характер інтеграційних процесів в історичній науці. Водночас помітно, що узагальнюючі праці з історії, побудовані на традиційних підходах, упускають деякі істотні напрацювання історико-культурологічної думки, що зафіксовані здебільшого у статтях.

Основний масив історіографічних джерел із зазначеної проблеми становлять монографічні дослідження з історії українського села - аграрних відносин, суспільно-політичного життя, "культурної революції", "українізації", традиційної народної культури, колективізації, репресій, голодоморів та інших аспектів. Монографічні дослідження цінні насамперед тим, що вони дають інформацію про глибину осмислення вузлових проблем історії, характер джерельної бази, на яку спираються історики, використаний ними дослідницький інструментарій.

Варто враховувати, що на різних історичних етапах структура джерельної бази постійно змінювалася. Так, духовно-культурні перетворення 20-30-х рр. в українському селі нерівномірно охоплені монографічними дослідженнями. Наприклад, своєрідність міжвоєнного періоду полягала в тому, що в той час не видавалися значні за обсягом монографічні дослідження, а друкована продукція була представлена насамперед брошурами та статтями. Досить широка панорама культурно-духовного життя українського селянства відображена у статтях, що друкувалися у збірниках та журналах «Етнографічний вісник», «Україна», «Краєзнавство», «Побут», «Життя й революція», «Червоний шлях», «Народна творчість», «Прапор марксизму», «Більшовик України», «Безвірник» та ін. У великому масиві публікацій цього періоду можна виділити дві групи: статті, що репрезентували формування наукової концепції духовного життя українського народу (М.Грушевський, В.Петров, А.Лобода, А.Кримський та ін.); публікації, що представляли більшовицьку версію культурно-духовних перетворень в українському селі (М.Скрипник, В.Затонський, Д.Лебідь, Г.Петровський, Л.Каганович та ін.). Статті та промови останніх дають важливу інформацію про те, як здійснювалася дискредитація провідних українських вчених в очах громадськості, творилося соціальне середовище і формулювалося політичне замовлення влади. Аналіз брошур та статей 20-30-х рр. дає достатню інформацію для з'ясування тенденцій в суспільно-історичній думці, провідними з яких були невпинне звуження тематичного спектру, руйнування традицій українського народознавства і утвердження монополії більшовицької ідеології.

Досить цінну інформацію про стан історичної та народознавчої думки знаходимо у виданнях наукових установ ВУАН⁹. Окрему групу історіографічних джерел становлять програми та анкети, що розроблялися установами ВУАН у 20-х рр. ХХ ст. для дослідження культурно-духовного життя українського народу. Особливо цікавими у цьому плані є методичні матеріали, розроблені Етнографічною комісією ВУАН для проведення збирацької роботи на терені традиційної народної культури. Так, "Інструкція катедри історії українського народу ВУАН" як головне завдання на 1924-25 рр. визначила збирання історичних пісень, дум і балад, вивчення репертуару кобзарів та лірників, ритуалів та обрядів села. Програмно-методичні матеріали 20-х рр. є унікальним історіографічним джерелом, що несе інформацію про те, як провідні народознавці розуміли структуру і зміст традиційної народної культури, основні напрями і методи її дослідження.

З кінця 20-х рр. історіографічна ситуація різко змінилася – почався масований наступ репресивної машини на так звану "буржуазну історіографію". Пріоритетне місце в історіографії зайняли публікації з історії більшовицької партії, що відображали охоронно-апологетичний спектр історичної думки. В цей час досить важко говорити про реальний зміст історичної думки в Україні. Для реконструкції руху української історичної думки у тих складних умовах необхідно залучити історіографічні джерела, пов'язані з творчістю українських істориків за межами України.

Післявоєнні історіографічні джерела засвідчили непорушність методологічних засад офіційної історіографії в Україні, однак в них відбилася тенденція до поступового розширення джерельної бази за рахунок архівних матеріалів. У 60-80 х рр. типологічні ознаки радянської історіографії культури найповніше відбилися в монографіях Г.М.Шевчука, О.О.Михайлова, В.Я.Білоцерківського¹¹.

Надбання сучасної історико-культурологічної думки репрезентують монографічні дослідження М.В.Поповича, Я.І.Мандрика, В.М.Шейка, Г.Єфименка¹² та інших авторів. Основні віхи у освоєні культурно-духовної проблематики можна простежити за публікаціями “Українського історичного журналу” і журналу “Народна творчість та етнографія”.

В останні роки джерельна база історіографічного дослідження активно поповнюється працями з регіональної історії. Так, вийшла друком низка досліджень з історії Поділля, Донбасу, Півдня та Півночі України¹³, які дають можливість з’ясувати дослідницькі пріоритети вчених провідних регіональних наукових центрів, методологічні засади досліджень та специфіку джерельної бази, на яку вони спираються, виявити повноту охоплення культурно-духовної проблематики.

Статті є основним джерелом для дослідження динаміки історіографічного процесу на сучасному етапі. Достатньо повне уявлення про основні напрями руху історичної думки дають статті, опубліковані у збірниках Інституту Історії України НАН України («Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика», «Проблеми історії України: факти, судження, пошуки», «Історія України: маловідомі імена, події, факти»). Важливу інформацію про стан дослідження культурно-духовної проблематики містить збірник «Український селянин», довкола якого гуртуються сучасні українські історики-аграрники. На сторінках цього видання вміщуються статті з питань етнокультурного буття, духовності і світогляду українського селянства. Нині склалася досить широка мережа «Наукових записок» та «Збірників», що видаються провідними університетами України. Вони значно повніше і оперативніше, ніж книжкові видання, відбивають поліфонічність сучасної історичної думки, процес нагромадження знань з актуальних проблем духовно-культурної історії українського народу. Університетські збірники віддзеркалюють творчі пріоритети регіональних наукових осередків, а всі разом вони створюють яскраву мозаїку історичного знання в сучасній Україні. Наприклад, питання культурно-духовної історії України і Поділля становлять вагомому частину публікацій «Наукових записок Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського», що випускається науковцями історичного факультету.

Хотілося б висловити міркування щодо місця дисертацій в історіографічному процесі. Побутує загалом слушна думка, що про реальний внесок дисертантів в історичну науку можна судити за авторефератами та статтями, що публікуються на основі дисертаційних праць. Однак ознайомлення із статтями, опублікованими за результатами цих досліджень, показало, що важливі аспекти духовно-культурного життя, які розглядаються у дисертаціях, не завжди потрапляють на сторінки наукових журналів та збірників. Порівняльний аналіз текстів дисертацій та авторефератів також засвідчив, що останні далеко не в повній мірі фіксують культурно-духовні аспекти дисертаційного дослідження, що становлять інтерес у контексті здійснюваного нами історіографічного аналізу. Тому опрацювання текстів дисертацій дає можливість глибше і повніше простежити процес освоєння істориками складної і багатогранної культурно-духовної проблематики, особливо коли йдеться про функціонування суспільної свідомості селянства на рівні мікроісторії.

Важливу складову сучасної джерельної бази становить навчальна література – підручники та посібники з історії та етнографії України для студентів вищих навчальних закладів. Характер цього джерела обумовлений його функціональним призначенням. Автори підручників прагнуть синтезувати історичні знання, набуті на момент написання підручника, поєднуючи принципи науковості і доступності. Сучасні підручники, на відміну від подібних радянських видань, позбавлені впливу жорсткої цензури, тому якоюсь мірою відбивають

багатоманітність поглядів на ту чи іншу проблему. Оскільки навчальні видання містять максимально концентровану та узагальнену інформацію, вони іноді подають історичні знання як остаточну істину, дають надто узагальнену, схематичну картину культурно-духовного життя селянства. Виконуючи синтезуючу і просвітницьку функції, підручники в демократичному суспільстві стимулюють поглиблення історичних знань та мають істотний вплив на формування історичної свідомості народу. Сучасні підручники з історії України ввібрали у себе основні надбання новітньої історіографії, значно розширили палітру духовно-культурного життя народу. Досить репрезентативним як історіографічне джерело є підручник для студентів історичних спеціальностей “Новітня історія України. 1900-2000”. (К., 2000; 2002)¹⁴. Однією з позитивних рис цього підручника є те, що він містить історіографічний огляд. Зосередивши увагу на XX столітті, автори змогли досить повно викласти власне бачення культурного життя України, колективізації, голоду 1932-1933 рр. Сучасні уявлення істориків про зміни в духовно-культурній сфері селянства в умовах сталінського терору досить повно відбилися в підручнику В.В.Калініченка та І.К.Рибалки «Історія України»¹⁵. Однак, як слушно зауважив В.А.Смолій, недоліком сучасних підручників є те, що вони в основному реконструюють політичний зріз історії України¹⁶. Очевидно, слід прислухатися до міркувань Н.Гончаренко, яка здійснила критику деяких міфів в сучасних підручниках з історії України. На її думку, один з таких міфів, що бере початок від народницької парадигми історії – змальовування селянства як нащадка й охоронця споконвічних українських традицій. Авторка критично поставилася до усталеної в підручниках думки про те, що поштовхом до змін в історії є зіткнення, конфлікт¹⁷.

Ще одну групу історіографічних джерел становлять матеріали з'їздів, симпозіумів, конференцій та “круглих столів”. У добу значних методологічних переорієнтацій саме на цих форумах відбувалася презентація нових ідей та підходів. Зокрема, в кінці 80-х – 90-х рр. минулого століття набули популярності краєзнавчі конференції, на яких значне місце відводилося питанням культурно-духовного життя. Особливо цінним історіографічним джерелом є матеріали конференцій, безпосередньо присвячених історії культури та релігії. У матеріалах конференцій, на які історики часто виносили свої перші творчі знахідки, можна виявити процес зародження нових поглядів на історичні події. Нині форуми українських істориків стали однією з форм функціонування історичної думки. Досить прикметним у цьому плані є Всеукраїнські симпозіуми з проблем аграрної історії, що відбуваються в Черкасах.

В кінці 80-х рр. XX ст., коли відбувався перехід істориків на нові методологічні позиції, набули поширення “круглі столи”. Вони були новою формою спілкування істориків і знаменували відхід від ідеологічного монізму. Серед “круглих столів”, що привернули увагу істориків, можна назвати обмін думками про стан і перспективи розвитку історичної науки, що відбувся на початку 1988 р. в редакції журналу “Вопросы истории”¹⁸. Редакція “Українського історичного журналу” разом з Інститутом історії АН УРСР у березні 1988 р. провела засідання “круглого столу” з теми “Актуальні проблеми історичної науки і сучасність”¹⁹. З джерелознавчої точки зору матеріали “круглих столів” цікаві тим, що зафіксували плюралізм поглядів на ту чи іншу історичну проблему, відобразили процес руйнування стереотипів та особливості переходу істориків на нові методологічні засади. Історична думка на переломних етапах суспільного розвитку розвивається досить динамічно, і тому вона не може відразу відбитися у монографічних дослідженнях. “Круглі столи” хоча й були до певної міри елементом історіографічної “моди”, дали “зріз” історичної думки на короткому відрізку часу, засвідчили послаблення партійно-державної монополії на історичну думку, слугували методологічним орієнтиром для широкого загалу істориків.

В період горбачовської “перебудови” джерельна база поповнилася історичною публіцистикою, в тому числі полемічного характеру. Йдеться, насамперед, про літературні часописи, газету “Літературна Україна”, видання НРУ “Народна газета”, ряд регіональних видань, що в останні роки існування СРСР стали трибуною для критично налаштованих

істориків. При відсутності ґрунтовних монографічних досліджень саме ці публікації дають можливість точно встановити, кому з істориків належить першість у розробці тих чи інших проблем історії України. Саме тут визрівала альтернатива радянським стереотипам, формувалося нове історичне мислення та культура наукової дискусії. Можна сказати, що саме публіцистика значною мірою започаткувала оновлення концепції історії міжвоєнного періоду. Це стосується таких надзвичайно актуальних проблем як політика «українізації», суцільна колективізація, голод 1932-1933 рр. Гадаємо, історична публіцистика, що зафіксувала істотні зрушення в українській суспільно-історичній думці, ще чекає дослідників-джерелознавців.

Важливе значення для всебічного висвітлення історіографічного процесу мають документальні джерела, в тому числі законодавчі акти і постанови центральних державних та партійних органів, що формували соціальне середовище, організаційні передумови діяльності історика, істотно впливали на зміст його праць та творчу долю. В сукупності ці документи дають можливість реконструювати те «прокрустове ложе», в якому знаходилися радянські історики, висвітлити проблему соціального замовлення, що адресувалося історикам у тих чи інших суспільно-політичних умовах. Іншими словами, аналіз цих документів дає можливість встановити, в якій мірі адміністративно-партійна система впливала на тематичну спрямованість історичних досліджень, рівень об'єктивності і повноту висвітлення культурно-духовного життя українського селянства. Саме документальні джерела, що вийшли з органів влади, дають можливість виявити прийоми і засоби тиску на історика. Результати впливу тоталітарного режиму на історичну науку відбилися в документах науково-дослідних установ та організацій. Наприклад, за резолюціями та постановами «Етнографічного товариства», Всеукраїнських конференцій краєзнавства, Товариства істориків-марксистів можна простежити процес руйнування наукових засад суспільно-історичної думки, мімікрію істориків, краєзнавців та етнографів. Отже, йдеться про надто важливу сторону історіографічного процесу, яку можна визначити формулою: «історик і політичний режим». В цьому розрізі історіографічний процес ще практично не досліджений. Можна сподіватися, що поштовх такому дослідженню дасть збірник «У лещатах тоталітаризму»²⁰, який відображає тиск тоталітарного режиму на вчених Інституту історії АН УРСР. Очевидно, важливі документальні джерела щодо спрямування історичної думки у «правильне» русло можна виявити в місцевих архівах. Опублікування цього документального масиву дозволить реконструювати специфічні суспільні умови, в яких творили радянські історики. Ці ж документальні джерела дозволяють простежити процес виходу історичної науки з-під прямого адміністративного та ідеологічного впливу правлячого режиму та формування нових організаційних умов її розвитку після розпаду СРСР і у процесі становлення незалежної Української держави.

Розширення джерельної бази може бути здійснене також за рахунок рецензій, бібліографічних оглядів, анотації, резюме тощо. В сучасних працях з питань теорії української історіографії виділяється також потенційна джерельна історіографічна база – неопубліковані рукописи, стенограми, власні архіви істориків, архіви редакцій журналів, наукових і навчальних установ та закладів²¹.

Важливу інформацію про те, як формувалися уявлення істориків про культурно-духовне життя народу, особливо в умовах тоталітарного режиму, можуть дати джерела особистого походження: автобіографії істориків, їхні спогади, щоденники, листи. Вони дають важливу інформацію про життєвий і творчий шлях істориків, мотиви творчості, співвідношення внутрішніх моральних чинників і соціального замовлення. Нотатки біографічного характеру, що висвітлюють окремі аспекти творчої долі історика, часом можна зустріти в сучасній літературі. Ці спогади-роздуми з елементами самоаналізу відкривають перед дослідниками складні процеси, пов'язані з динамікою історичної думки. Слід звернути увагу на те, що сам історик є носієм унікальної інформації про творчий процес, яка в тоталітарному суспільстві була недоступною для історіографів. Нинішнє покоління істориків

може подбати про те, аби виявити і зафіксувати максимум такої інформації, що зберігається у пам'яті істориків і, таким чином, зробити внесок у формування джерельної бази історіографічних досліджень. Зокрема можна звернутися до вже перевіреного методу усної історії, розробити і запропонувати історикам анкети, які дали б можливість пролити світло саме на ті сторони творчості історика, які не відбилися в інших історіографічних джерелах.

Отже, для історіографічного дослідження культурно-духовних процесів, що відбувалися в українському селі, необхідно використати якомога ширше коло різноманітних джерел. Критика джерельного комплексу має бути спрямована на встановлення його репрезентативності, що дасть можливість відтворити основні складові радянської концепції духовно-культурних перетворень в українському селі та процес формування сучасних уявлень українських істориків про зміни в духовно-культурній сфері під впливом більшовицьких експериментів. Осмислення джерельної бази з точки зору перспектив історіографічних досліджень переконує в необхідності її розширення, особливо в руслі проблеми «історик і суспільство». Водночас додаткову інформацію може дати інтенсифікація джерелознавчого пошуку, піднесення інформаційної віддачі джерел, які вже введені до наукового обігу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Варшавчик М.Я. Джерела історіографічні // Джерелознавство історії України: Довідник.-К.,1998.-С.26; 2. Зевелев А.И. Историографическое исследование: методологические аспекты.-М.,1987; 3. Ковальський М.П. Деякі теоретичні питання української історіографії // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Теорія та методи. Міжвузівський зб. наук. праць.- Дніпропетровськ: ДДУ, 1995.-С.5-16; 4. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII-початок XX століття).-К.: Генеза.-2000.-С.37; 5. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій.-К.: Генеза, 2004; 6. Рафальський О.О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис.-К., 2000.-С.39-58; 7. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII-початок XX століття).-К.:Генеза.-2000.-С.40; 8. Історія Української РСР. У восьми томах, десяти книгах.- К.: Наукова думка, 1977.-Т.6; Історія селянства української РСР: В 2 т.-К.: Наукова думка, 1967.-Т.2; Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР. У 2-х т.-Т.1.-К.:Наукова думка, 1973; 9. Науковий збірник Харківської науково-дослідчої кафедри історії української культури. Ч. 2-3 (Присвячена пам'яті проф. О.Потебні).-Х.: ДВУ, 1926; Науковий збірник Харківської науково-дослідчої кафедри історії української культури.-Ч.VII.-Етнологічно-краєзнавча секція.-Х.:ДВУ, 1927.-Вип.1; 10. Україна.-1925.-Кн.3.-С.183-186; 11. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні 1921-1925 роках.-К.,1963; Михайлов О. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва (1929-1941).-К.: Держполітвидав, 1963; Білоцерківський В.Я. Комуністична партія – організатор культурної революції на Україні (1926-1937 рр.).-Х.:Вища школа, 1985; 12. Попович М.В. Нарис історії культури України.-К.,1999; Мандрик Я.І. Культура українського села в період сталінізму. 1929-1938 рр.- Івано-Франківськ, 1998; Шейко В. М. Історія української культури. Монографія.-Х.,2001; Єфіменко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП (б) щодо радянської України (1932-1938).-К.,2001; 13. Григорчук П.С., Мельничук О.А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933 рр.).-Вінниця: ВДМУ, 2001.-153; Турченко Ф.Г., Турченко Г.Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): історичні нариси.-К.:Генеза, 2003; 14. Баран В., Грицак Я., Зайцев О. Історія України. Навчальний посібник.- Львів.: Світ, 1996; Верстюк В.Ф., Горань О.В., Гуржій О.І. Історія України: Навчальний посібник.-К.: Альтернативи, 1997; Слюсаренко А.Г., Гусев В.І., Дрожин В.П. Новітня історія України. 1900-2000: Підручник для студ. іст. спец. вищих навч. закл.-К.:Вища школа, 2000; Слюсаренко А.Г., Гусев В.І., Литвин В.М. Новітня історія України. 1900-2000: Підручник.- 2-ге вид., переробл. і допов.-К.:Вища школа, 2002.; Бойко О.Д. Історія України: Посібник.-К.: «Академвидав», 2003; 15. Калініченко В.В., Рибалка І.К. Історія України. Частина III: 1917-2003 рр.: Підручник для історичних факультетів вищих навчальних закладів.-Х.: ХНУ, 2004; 16. Смолій В.А. Українська історична наука на рубежі XXI століття // Освіта України.- 1997.- 4 липня; 17. Гончаренко Н. Міфи в сучасних підручниках з історії України // Дух і літера.-1998.-№3-4.-С.220-229; 18. «Круглий стол»: історическая наука в условиях перестройки // Вопросы истории.-1988.-№3.-С.3-57; 19. Історична наука і сучасність (Матеріали “круглого столу”) // Український історичний журнал.-1988.-№8.- С.53, 55, 83-84; Перебудова та актуальні проблеми історіографії історії КНР (Матеріали «круглого столу») // Український історичний журнал.-1988.-№10.-С.17-54; 20. У лещатах тоталітаризму: перше двадцятиріччя Інституту історії НАН України (1936-1956 рр.) / Збірн. докум. матер.-У 2-х част.-К., 1996; Ковальський М.П. Деякі теоретичні питання української історіографії // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Теорія та методи. Міжвузівський зб. наук. праць.- Дніпропетровськ: ДДУ, 1995.-С.13.